

Kivétel nélküli volt-e ősi szavainkon a tővéghangzó?

1. Az uráli (finnugor) nyelvtudományban évtizedek óta általánosan elfogadott és igazában sohasem vitatott nézet volt, hogy az alapnyelv morfológiai és jelentéstani rendszerén belül egyes kéttagú szavak voltak.

1.1. Egyszótagúak voltak:

1.1.1. a névmások (pl. a *te, ő, mi*; az *e-/i-/a-/o-/u-* mutató névmási tövek, pl. *e(z), a(z), i(lyen), o(lyan)*) stb. szavaink ősei),

1.1.2. az indulatszavak (*jaj, juj, ah, heh, beh, hű, tyű* stb.), s nézetem szerint bizonyára eléggé gyakoriak lehettek

1.1.3. a hangutánzó szavak is, pl. *háp-háp, dong, reccs ~ recs, locs(-pocs), kopp ~ kop, cseng, köp ~ pök* stb.

A hangutánzó szavak esetében a tudomány azzal számol, hogy az egytagúak egy része elvonással jött létre a hosszabb, rendszerint képzős szóalakokból (pl. *loccs < loccsan, locsog; kopp < koppant, kopog; lobb < lobban, lobog* stb.), azonban azt aligha lehet elvitatni, hogy lehettek egytagú hangutánzó szavak is (pl. *reccs, locs(pocs), koc* (vö. *koc-og*), *sír* ige, *pök ~ köp* stb.). A képzett szavak használatát ugyanis az uráli/finnugor alapnyelvben semmiképpen sem lehet az önálló szavak megjelenésénél korábbra tenni, ha pedig ez így volt, akkor az imént említett képzőtlen (*reccs, locs(pocs), kopp, koc* stb.) vagy azokhoz hasonló alakokkal feltétlenül számolnunk kell. De ez még akkor is igaz lehet, ha a puszta tőalak és a képzős alakok létrejöttét egy időben keletkezettnek vesszük is.

1.2. Kétszótagúak voltak viszont a határozott fogalmi tartalmú, ún. tartalmas jelentésű szavak (mint pl. a régi magyar *kezi* 'kéz' – ennek megfelelő mai tőalakban a *keze-* ~ finn *käte-/käsi*, *hodu* 'had' – mai tőalakban a *hada-* ~ finn *kunta*, régi magyar R. *szimi* ~ *szimü* 'szem', mai *szeme-/szëmë-* ~ finn *silmä*, finn *kala* 'hal' (fn.) – mai magyar *hala-* stb.), és a ma általánosan elfogadott nézetnek megfelelően valamennyien rövid magánhangzóra végződtek (vö. Papp István: Az ősi szófajok. In: PaisEml. Bp., 1956. 29–34; Bárczi Géza: Magyar hangtörténet. Bp., 1958. 18–19; Magyar nyelvtörténet. Szerk.: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Bp., 2003. 115, 124–125, 129–132). A tövek végén abszolút szóvégi helyzetben pedig a következő három illabiális rövid magánhangzó fordulhatott elő: az *-a*, illetve az *-ä* és az *-e* (Erkki Itkonen: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta [= A finnugor nyelv- és történetkutatás területéről]. Helsinki, 1961. 63), vagy esetleg labiális *ɑ*, illetve illabiális *i - ä* (erre vö. Pekka Sammallahti: Historical Phonology of the Uralic Languages. In: The Uralic Languages. Edited by Denis Sinor. Leiden – New York – København – Köln, 1988. 487). Ez az állapot – vélhetően – fennmaradt az ősmagyar kor kezdetéig (i. e. 1000- vagy 500-ig). Az ősmagyar korban viszont változás történt, ugyanis akkor indult meg a tővégi rövid magánhangzók ún. záródási folyamata

a magyarban, melynek eredményeképpen ezek a hangok az ótörök (bolgár-török) jövevényszavaink átvételének idejére (kb. az i. u. 5. századra) viszont már valamennyien felső nyelvválásúakká (*u, i, ü-vé*) váltak (pl. *hodu* 'had', *szilu* 'szil-(fa)', *szimi* ~ *szimü* 'szem', *hetü* 'hét' stb., vö. Magyar nyelvtörténet 124–125). A záródási folyamat nem feltétlenül egy időben folyhatott le, hanem az eredetileg alsó nyelvválásúak a tővégi középső nyelvválásúaknál némi fáziskéséssel később válhattak zártabbá, amint azt kiváló cikkében Szilágyi N. Sándor írja. Szerinte a tővégi rövid magánhangzók nem egy szakaszban kophattak le, „hanem két szakaszban: először az eredetileg zártabbak, és majd csak azután az eredetileg nyíltabbak, hiszen ezek később érik el a felső nyelvválást, mint az ugyanolyan ütemben fejlődő zártabbak, amelyeknek végig van egy zártsági foknyi előnyük” (Az ómagyar kori pótlónyúlás és a tővégi rövid magánhangzók lekopásának néhány kérdése. In: NyIrK. XX. évf. 1976. 2. sz. 129). A mássalhangzós *tő-/szóvégi* ezzel igen jelentős tért nyert, különösen a nominatívuszi formákban.

2. Rögtön fel kell tennünk egy fontos kérdést! Valóban elképzelhető-e, hogy a magyar tővégi magánhangzók eltűnése előtt egy élő, természetes nyelvben, az uráli/finnugor alapnyelvben, illetve a mai finnugor nyelvek elődeiben, így a magyarban is minden szó kivétel nélkül magánhangzóra végződött? Az általános nyelvészet rendszertani kutatásainak alapvető szemléletére is gondolva, általában véve aligha képzelhető el a teljes kivétel nélküiség elve. Hiszen az „élő nyelvek” éppen azért *élő nyelvek*, mert nem kivétel nélküiségük rabjai, s bennük korántsem matematikai/logikai jellegű rendszertani törvényszerűségek uralkodnak kizárólagosan. Az természetesen kétségtelen, hogy a kéttagú szavak végén – elsősorban a névszói alakokban – voltak rövid tővégi magánhangzók, itt tehát csak azt a kérdést tehetjük fel, hogy ezek előfordulása kivétel nélküli volt-e, illetve azt, hogy miért kellene okvetlenül kizárnunk a mássalhangzóra végződés jelenségét, mint elvi lehetőséget. Ha tudniillik a korábbi, évszázados szemlélet alapján állnánk, akkor fel kellene tételeznünk, hogy kissé furcsa helyzet uralkodhatott az uráli/finnugor/ugor alapnyelvekben, az tudniillik, hogy aránytalanul és határtalanul nagy funkcióbeli különbség mutatkozott a magánhangzórendszer javára a tővégi/szóvégi hangok területén. Ez pedig elméleti és módszertani szempontból is megfontolandó, sőt talán támadható felfogás lenne.

3. A finnugor nyelvek egy részében világos jelei vannak annak, hogy a tővégi magánhangzók viszonylag hosszú időn át vagy éppen napjainkig megőrződtek (erre vö. Hajdú Péter: UNyA. Bp., 1981. 123; Bereczki Gábor: Bevezetés a balti finn nyelvészetbe. Bp., 2000. 54–56). Ez jut érvényre eléggé következetesen a finnben (*kala* 'hal' fn., *kala-ni* 'halam', *kala-t* 'halak'; *käsi/käte* 'kéz', *käte-ni* 'kezem', *käde-t* 'kezek'; *silmä* 'szem', *silmä-ni* 'szemem', *silmä-t* 'szemek' stb.), vagy az ún. primer (egyelemű) képzős/ragos/jeles magyar alakokban: pl. *kez-e-k*, *szem-e-k*, *hal-a-k*, *négy-e-s*, *kez-e-m* stb., sőt nyelvünkben az ősmagyar kor végén és az ómagyar kor elején még ún. szervetlen, azaz a szó eredeti hangszerkezetéhez nem tartozó magánhangzók is keletkeztek abszolút szóvégi helyzetben bizonyára a tőanalógiák hatására: pl. az ótörök eredetű *bors* szavunk: 1075/1124/–1217: *Borsu*; *borz*: 1237–40: *Burzu*; 1138/–1329: *kos*: ? *Kofü*; *sár*: 1150 k./13–14. sz.: *Saru* 'sár'; ? szláv eredetű *szász*: 1435: *f a f u* 'szász'; ném. 1200 k.: *-burgu* 'Burg' (Bárczi: Ht. 2. kiadás 19; Nyirkos: Jövevényszavaink inetimologikus véghangzóiról. In: MNyTK. 200. sz. 127–132) stb. Az idézett példák csak abban az esetben tartoznak ide, ha

fejlődés során egyébként kétségtelenül jelentősen szaporodó hatalmas korábbi és mai szóvégi/tővégi mássalhangzó-megterheltségnek valamiféle előzménye, illetve bekövetkeztetett-e egy ilyen jelentős szóalak-rendszertani, azaz a szavak hangszerkezetét ilyen lényegesen átalakító fordulat a nyelvben minden ide vonható előzmény nélkül? Vagy talán – szerintem – az is elképzelhető, hogy az uráli/finnugor/ugor alapnyelvben is lehettek olyan szavak, amelyekben a véghangzónak abszolút tővégi/szóvégi helyzetben nem is mindig kellett előfordulnia, amint arra már fentebb utaltunk?

5. Noha az imént említett nyelvállapot is – kivételesen – reálisnak volna tartható, mégis könnyebb érveket találni amellet, hogy az egykori és a mai magyar mássalhangzók (pl. *-l, -r, -sz, -n* stb.) utáni *magánhangzótlan* ↔ *magánhangzós* szembenállás a végződés előtt (pl. nyelvjárási vagy köznyelvi *levélt ~ levelet, bált ~ bálát, szekért ~ szekeret, fehér t ~ fehéret, tehént ~ tehenet*, az igék esetében pl. *kér-e-k ~ kér-ni, vár-o-k ~ vár-sz* stb.) egyfajta *t ő i n g a d o z á s* következménye, eredménye lehetett. Elképzelhető, hogy bizonyos tővégi/szóvégi mássalhangzók után váltakozás jutott érvényre a tővégi/szóvégi magánhangzók használatát illetően, azaz egyáltalán nem volt „kötelező”, tehát *ingadozhatott a nyelvhasználat* abban a tekintetben, hogy bizonyos nyelvi környezetben használ-e a beszélő véghangzót vagy sem. A véghangzó használata tehát a szóvégi/tővégi mássalhangzó természetétől, jellegétől is függött. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy bizonyos hangok (pl. *l, r, sz, n* stb.) után elsősorban talán igealakokban nem is volt tőhangzó, mert egyébként rendkívül régen (jóval a záródási folyamat megindulása előtt) kellett volna eltűnnie a tővégi magánhangzónak. Hiába keresünk például az olyan finnugor eredetű igealakokban mint *volt, tart, tol, félsz, kérsz, vársz* a tő után (pl. *vol-o-t* 'volt', *tar-a-t* 'tart', *tol-o-sz* 'tolsz', *fél-e-sz* 'félsz', *kér-e-sz* 'kérsz', *vár-a-sz* 'vársz') tővéghangzót az írott (nyelvemlékekbeli) vagy a beszélt nyelvben, a nyelvjárásokban. Teljes joggal feltehető tehát, hogy a véghangzó aligha volt kötelező pl. az *l* + dentális (pl. *lt, lr, ln, lsz*), az *r* + dentális (*rt, rsz, rn*) vagy az *sz* + dentális (*szt, szr, szn*) hangkapcsolatok esetében. Azt gondoljuk tehát, hogy a magyar nyelvjárások és a köznyelv *mai hangtani* sajátásaival itt is számolnunk kellene *v i s s z a m e n ő l e g e s é r v é n n y e l*, még ha teljes, tökéletes bizonyító értékük talán nem is lehet. A mai igealakokban minden további nélkül előfordulhatnak véghangzótlan alakok *-l, -r, -n, -ny* stb. utáni helyzetben (pl. E/2. sz.: *fél-sz, kér-sz, fon-sz, hány-sz*; befejezett cselekvést kifejező igenévi vagy igei funkcióban *fél-t, kér-t, fon-t, hány-t; fél-ni, kér-ni, fon-ni, hány-ni*; Tbsz. 2. sz.: *fél-tek, kér-tek, fon-tok, hány-tok*, s ugyanígy az ősi képzőkkel formált más alakokban: *hám-l-ik*; ugor kori gyakorító *fes-l(ik), fosz-l(ik), haj-l(ik)*; finnugor/ugor mozzanatos *-t* képző előtt: *fes-t, fej-t*; finnugor/ugor kori műveltető képző előtt: *haj-t, men-t* 'kiszabadít', *fosz-t, már-t, haj-t, hán-t, osz-t*, ugor kori gyakorító képző: *fiŋg*; uráli gyakorító képző: *mon-d*; ugor kori gyakorító képző: *hor-d, küz-d* stb.); az ősi képzőkre vö. Révay Valéria: Ősi képzett szavaink. In: MNyj. 33 (1996) 129–144). Az *-sz, -t, -g, -d, -n, -z, -n* előtt tehát mássalhangzós tövek találhatóak. S ha ilyen alakok a nyelvtörténeti korban is, és ma is találhatóak, akkor ezek még régebben, még korábbi nyelv- állapotban meglehetősen elfogadottak lehettek, akár – föltehetően – az ősmagyar kor előtt is.

5.1. Feltételezhető továbbá az egykori és mai tővéghangzó-hiányos formák alapján, hogy ősi (uráli, finnugor, ugor) eredetű szavaink között nagy valószínűséggel élhettek olyan alakok, mint a R., N. *leh* (*lehel, liheg*), *sír, kap, mond* (ahol a *mon-* tő után sehol sem szerepel tővéghangzó),

R., N. *koc* (*kocog*, *kocant*), *pök* ~ *köp*, *kacs*, *jer*, de ősi formáknak tűnnek a -g képző előtt véghangzót nem tartalmazó alakok is: pl. *dong*, *peng*, *bong*, *kong*, *döng*, *peng*, *cseng* stb., s ezt az a tény sem zavarja, hogy ezeknek valóban van *donog*, *konog*, *bonog* stb. formájuk is, amelyek azonban legfeljebb egykorúak lehetnek a tövéghangzó nélküliekkel vagy keletkezettek később is.

5.2. A tövégi vokálisok kérdésének további tisztázása érdekében megemlítjük, hogy a magánhangzókat követő *γ* és *ι*, illetve a nazálisok (*n*, *ny*, *m*) utáni helyzetben már az ómagyar kor legelején sem találunk tövéghangzót (vö. Bárczi: i. m. 21, 22): *Toluoy* 'Tolvoj, Tolvaj', *Opoj* 'Opoj, Apoj', *Vrsei* 'Űrsej', *Vederey* 'Vederej', *Vroy* 'Uroj', illetve 997 el./1109: *βεσπρεμ*, *σαγαρβυεν* 'Szararbrien = Szárberény', *τζίτυμ* 'Tsitüm', illetve 1055: *tichon* 'Tihany', *bolatin* 'Balaton', *culun* 'kulun (víznév)', *baluuan* 'bálvány', *lean* 'leány' stb.), s ez nézetem szerint nem azért van, mert ezek után a mássalhangzók után hamarabb kopott le a tövéghangzó, hanem azért, mert amint az adatolatlanság alapján jogosan fel lehet tételezni, ebben a fonetikai helyzetben nem kellett feltétlenül tövéghangzóknak állniuk. Különbösen is, ha például a palatoveláris *γ* vagy bilabiális *β* után magánhangzó állt volna, a mássalhangzó (vagy félmássalhangzó) sorsa a kiesés, a teljes eltűnés lett volna, s a *j* (*i*) esetében is inkább kell számolnunk az azonnali diftongizációval, semmint az utána következő teljesen bizonytalan tövéghangzóval, illetve azt mondhatjuk, hogy legfeljebb ingadozás lehetett a tövéghangzótlanság és a tövéghangzós alakok között.

5.3. Mindezek után talán joggal fogalmazzuk meg azon véleményünket, hogy az uráli/finnugor/ugor korban nemcsak rövid *magánhangzóra* végződő szavak/tövek fordulhattak elő, hanem feltétlenül lehettek *magánhangzóra és mássalhangzóra* végződő alakok is, azaz kétféle ősi tőtípusról beszélhetünk: egyrészt rövid magánhangzóra végződő tövekről, másrészt olyanokról, amelyek a szóvégi morfológiai/mondattani helyzettől, a grammatikai formai elemektől függően lehettek magánhangzós vagy mássalhangzós tövek.

6. Végkövetkeztetésként tehát azt mondhatjuk, hogy már az uráli/finnugor/ugor korban is több, de legalább két fő tőtípusnak kellett lennie. Ezeket a következők alkották: egyrészt voltak az *egytagú* névmás- és indulatszó tövek, az általában mássalhangzóra végződő egytagú hangutánzó/hangfestő tölemek egy része, s ezek között nomenverbumok is előfordultak, másrészt a *kéttagú* szavak/tövek végén rövid magánhangzót tartalmazók, de feltétlenül ide tartoztak olyan kéttagú szavak is, amelyeknek végén váltakozva hol tövégi magánhangzó, hol pedig mássalhangzó állhatott. Ez utóbbiaknak tehát kettős tövük volt. Az ugor/finnugor/uráli alapnyelvek tőtípusai feltehetően megoszlottak a szerint, hogy csak magánhangzóra végződtek vagy magán- és mássalhangzót váltakoztató tövük is volt. A tövéghangzós alakok megléte a kéttagú szavak között sem lehetett kivétel nélküli már az uráli/finnugor/ugor alapnyelvben sem, az ósmagyarban pedig egyáltalán nem, hiszen már az uráli/finnugor/ugor korból öröklődhetek a képző előtt tövéghangzót nem tartalmazó szavak. Ebben a korban tehát már bizonyára előfordulhattak mássalhangzóra végződő szavak is a szóalakok rendszerében. A mássalhangzóra végződő szavak számát a képzett vagy más toldalékolt alakok is növelhették – egyben növelve ezzel általában véve is – a több szótagú szavak számát, amint erre már Révay Valéria rámutatott „Ősi képzett szavaink” című tanulmányában (i. h.). Ez a szóalaktani jelenség már nem lehetett

idegen a magyart beszélőelődök számára a legrégebbi (uráli, finnugor, ugor) időkben sem. Természetesen tisztában vagyunk a felvetett probléma tökéletes bizonyíthatóságának nehézségeivel, mégis azt hisszük, célszerű volt az ide tartozó kérdéseket megemlíteni, mert különösen az igei szótövek végéről már igen korai nyelvállapotban hiányzó tővégi magánhangzók kétségeket ébresztenek a kutatóban. Határozottan úgy véljük, hogy a névszó- és igei morfológiailag másképp viselkedhettek, az igei esetében mindenképpen számolnunk kell az itt másodikként említett: *magánhangzós és véghangzótlan* tőtípus egykori és mai meglétével.